

Samen of alleen

Initiatief en overgave in 'Wij willen weten'
(1938-1985)

Handleidingen voor de liefde zijn al uit de oudheid bekend, de behoefte aan advies op seksueel gebied is allerminst een recent verschijnsel. In de negentiende eeuw was het taboe op het in het openbaar bespreken zo sterk dat lectuur op dit gebied een verdacht, onfatsoenlijk karakter kreeg. Met de aarzelende vestiging van de seksuologie rond 1900 als medisch specialisme begon dat te veranderen. Toch bleef tot ver in de twintigste eeuw de seksualiteit een riskant onderwerp. Seksuologen en schrijvers van voorlichtingswerken voor het brede publiek rechtvaardigden het verspreiden van kennis van het seksuele leven met de meest verheven motieven. Juist het onder de massa brengen bleef omstreden, zodat het eerste uitvoerige adviesboek over seksuele techniek van Nederlandse bodem in 1926 voor de prijs van f 12,50 op de markt kwam. Dat was toen een redelijk arbeidersweekloon. Dit boek, *Het volkomen huwelijk* van de arts Th. van de Velde, werd overigens klassiek en bleef ook internationaal lang een standaardwerk.¹

De behoefte aan advies bleek groot te zijn en groeide naarmate het publiek door de steeds verschijnende ideale voorstellingen voorgehouden kreeg dat het met het cultiveren van enige erotiek bijzonder treurig gesteld was. De artsen die zich in het voorlichtingswerk waagden maakten graag gebruik van brieven met vragen en klachten van patiënten. In het Berlijnse Institut für Sexualforschung van Magnus Hirschfeld werden avonden georganiseerd waar een aantal artsen in het openbaar vragen (vaak schriftelijk ingediend) beantwoordde. Eén van hen, de arts Max Hodann, publiceerde een boek met deze brieven en antwoorden, dat in 1936 onder de titel *Raad in sexueele nood* in Nederland vertaald werd. In Amsterdam volgde dr. B. Prem-sela dit voorbeeld; zijn vraagavonden waren druk bezocht (al zijn de berichten daarover zeer summier) en zijn boeken die hier mede op

gebaseerd waren, werden een begrip.

Premsele was actief in de Nieuw-Malthusiaansche Bond (NMB), de in 1881 opgerichte organisatie die anticonceptie bevorderde. De vijandigheid tegen dit werk was zeer sterk. Dr. J. Rutgers, de arts die tot 1920 het gezicht van de NMB bepaalde, verkoos het, zijn moeilijke positie als propagandist voor de bewuste geboortenbeperking niet nog meer omstreden te maken door ook nog te gaan ijveren voor verbetering van de kwaliteit van het seksuele leven. Na zijn terugtreden waren er een tijd lang geen artsen meer die zich met anticonceptie bezig wilden houden. Tegelijkertijd begonnen psychoanalytische noties door te dringen, waardoor het belang van een gezond seksueel leven juist meer in de belangstelling kwam.

Eind jaren twintig begon de NMB te groeien. De behoefte aan verantwoorde anticonceptie bleek de basis van een massabeweging te kunnen zijn, mede dankzij de nieuwe opzet van de verstrekking van voorbehoedmiddelen via consultatiebureaus. In 1931 werd dit voor het eerst met Premsele als toezichhoudend arts in Amsterdam beproefd. In de consultatiebureaus (tot 1940 werden er twaalf gevestigd) kwamen naast anticonceptie andere seksuele problemen aan bod en de artsen kregen zicht op een seksuele nood, waarvan zij overtuigd waren dat het een topje van de ijsberg was. De actieve artsen waren naast Premsele vooral dr. J. Ph. Tuyt, psychiater in Den Haag en de jonge C. van Emde Boas, die alle de publiciteit zochten. Hun stond een seksuele hervormingsgedachte voor ogen, die pas na de Tweede Wereldoorlog kans van slagen kreeg. In 1934 kreeg Tuyt gelegenheid in het bondsorgaan van de NMB, *Verstandig Ouderschap*, een rubriek te openen waarin hij vragen beantwoordde. Toen hij op de vraag hoe vaak het normaal was geslachtsverkeer te hebben meerdere malen per nacht heel goed mogelijk noemde, stroomden de opzeggingen binnen. Het bestuur van de NMB staakte de proef, maar in 1938 werd het onder het motto *Wij willen weten* opnieuw geprobeerd en deze rubriek bestaat nog steeds.

Wij willen weten verscheen net als in 1934 in *Verstandig Ouderschap* dat langzamerhand veranderde van een ruzie-achtig strijdorgaan van een zeer benarde minderheid tot een zelfverzekerde, nogal moralistische gids voor het moderne privéleven. Voor de oorlog en kort erna in de jaren van papierschaarste was de omvang van het blad beperkt en besloegen de antwoorden hooguit drie zinnen. Pas later werden

ook de vragen, zij het bekort, gepubliceerd en werden de antwoorden kleine artikelen.

In de jaren vijftig maakte de opvolger van de NMB, de *Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming* (NVSH), een stormachtige groei door, ongetwijfeld in de hand gewerkt doordat de NVSH in het mild repressieve klimaat van die tijd de enige organisatie was waar men terecht kon voor betrouwbare anticonceptie. Het was ook de enige op het terrein van de seksualiteit werkzame vereniging, waar niet gejammerd werd over zedenverval en waar de bestaande moraal niet krampachtig opgehouden werd. Tegelijkertijd streefde de NVSH naar maatschappelijke acceptatie en waren na het radicale begin de bestuurders met een maatschappijhervormend elan weggewerkt. Dat gold bijvoorbeeld voor de eerste voorzitter na de oorlog, de arts W.F.Storm, die tot 1953 ook de WWW-rubriek verzorgde. Onder redactie van de arts J.M.R.A.Kijzer, die Storm na diens veroordeling wegens abortus verving, werd WWW een begrip in Nederland. Kijzer combineerde een autoritaire stijl met een demonstratie van warm medeleven, die hem grote populariteit bezorgden. Geboren in 1890 was hij nog geheel een vertegenwoordiger van de generatie van artsen, die als seksuologen autodidact waren. Tot zijn tachtigste jaar ging hij door met de adviesrubriek. Eind jaren zestig was zijn patriarchale benadering beslist ouderwets, zeker toen *Verstandig Ouderschap* omgevormd werd tot het swingende *Sextant*. Kijzer paste niet meer in de triomferende NVSH die met meer dan tweehonderduizend leden een niet meer weg te denken factor in de samenleving leek te zijn geworden. De afkalving van het ledental die de terugkeer in de marginaliteit in tien jaar zou bewerkstelligen, had toen echter al ingezet.

In 1970 werd bij het vertrek van Kijzer de rubriek niet meer aan een arts toevertrouwd. De meer medische kwesties van anticonceptie en gynaecologische kwalen waren voor de gezichtsbepalende NVSH-ideologen ondergeschikt aan meer sociaal-seksuologische problematiek: twijfels over de seksuele bevrediging, relatieproblemen, vragen over seksuele identiteit en rolproblemen kregen veel meer aandacht. De rubriek werd een aantal jaren geschreven en geleid door Dick Brummel, leraar Engels, met ondersteuning van een team. Brummel kreeg in toenemende mate te maken met feministische kritiek en hij vertrok in 1975. Na die datum was de WWW-rubriek het produkt van een anoniem team van adviseurs, die dit werk steeds meer als vrijwillig-

ligers deden. De deprofessionalisering van de adviesrubriek kreeg dus vorm in dezelfde periode waarin de hulpverlening op seksueel gebied als onderdeel van de medisch-therapeutische gezondheidszorg vaste voet aan de grond kreeg. In 1985 stakte de publikatie van *Sextant*; de verschijningsfrequentie en de omvang van de rubriek verminderden daarna aanmerkelijk. Tot ongeveer 1980 speelde de rubriek een voorhoede-rol door de meest 'moderne' seksuele problemen en relatievormen te behandelen. Na 1980 stelden de samenstellers van de rubriek zich ermee tevreden voor nieuwe generaties oude ervaringen uit de doeken te doen. Als bron voor veranderende mentaliteit verliest WWW daarna veel van zijn waarde.²

Over de beleving van de seksualiteit zijn in Nederland diverse onderzoeken gedaan waaruit blijkt dat er grote veranderingen zijn opgetreden zowel in de opvattingen van mensen als in hun gedrag.³ Omdat dit meestal om enquêtes gaat kan men argumenteren dat de neiging tot het geven van sociaal wenselijke antwoorden de veranderingen sterker naar voren doet komen. Dit soort veranderingen in mogelijk door mode-invloeden bepaalde denkbeelden zijn natuurlijk van groot belang, maar voor wie deze ideeën representatief zijn, is niet te bepalen. Gelijksortige reserves dient men in acht te nemen bij een adviesrubriek, die zoals WWW actueel wil zijn en waarin de redactie nieuwe trends wil signaleren. Maar we mogen toch ook de herhaaldelijk uitgesproken bedoeling van de samenstellers van de rubriek om een representatief overzicht te geven van de binnengekomen vragen als garantie opvatten dat de besproken klachten een beeld geven van wat onder de Nederlandse bevolking leefde. Uit het enquête-onderzoek van de jaren tachtig bleek dat vergeleken met het begin van de jaren zeventig, mensen in het algemeen meer werk maakten van de seksualiteit. Maar ook, dat de waardering voor de geslachtsgemeenschap en nog meer voor het orgasme is afgenomen. Veel vrouwen zijn duidelijker geworden in hun waardering voor seksuele intimiteit, bij grotere scepsis ten aanzien van geslachtsverkeer.⁴ In de brievenrubriek is deze tendens al wat eerder zichtbaar. Een uitputtend overzicht geven van de gepubliceerde problemen is hier ondoenlijk. Ter illustratie van de mentaliteitsverandering in de wijze waarop problemen in de man-vrouw verhoudingen naar voren worden gebracht, volgt hier een overzicht van de meer algemene klachten. Die werden aanvankelijk als een probleem van twee mensen benaderd, later bijna uitsluitend als iets dat degene die advies vroeg voor zichzelf

moest oplossen. De trefwoorden daarbij lijken initiatief en overgave te zijn.

Samen of alleen

Een goede seksuele relatie vloeit voor de eerste WWW-adviseurs voort uit een goede verstandhouding van de betrokkenen. 'U had veel eerder moeten beginnen van de seksuele verhouding met uw vrouw méér te maken dan geslachtsverkeer alléén' (2.51).⁵ 'U moet niet vergeten dat wanneer man en vrouw sexueel samen zijn, dit niet dient te beginnen in bed, maar dat er reeds van tevoren een zekere sfeer, een zekere stemming gewekt moet worden (...)' (7-8.55 p.130). 'Het prikkelen behoort niet te *beginnen*, maar behoort te eindigen in de slaapkamer (...)' (9.52 p.222).

De verantwoordelijkheid voor bevredigend seksueel verkeer moest tot in de jaren zestig gedeeld worden door het paar. Een principiële verklaring hieruit over 1947: '(...) was de goede bevrediging (vroeger) wat niet te veel een zaak van "ieder voor zichzelf"? Het lijkt mij toe dat U pas betrekkelijk kort bezig bent voor elkáár te zorgen (...) Maar terwijl U zich aldus verantwoordelijk bent gaan gevoelen voor de bevrediging van Uw echtsvriendin (en zij voor die van U), ontbreekt, dunkt mij, de bereidheid elkander die verantwoordelijkheid ook toe te staan' (5.47 p.4). Als er problemen waren mocht er geen 'schuldige' gezocht worden: 'Het is een goede stelregel, elke moeilijkheid in het geslachtsleven te beschouwen als een stoornis *van* de seksuele verhouding (...)' (8.52 p.122; herhaald 2.53 p.26; zelfde strekking 6.57 p.141). Het rekening houden met elkaar werd verheven tot een gebod onder de slagzin 'aanpassing' (zie 5.55; 4.65). (Een serie artikelen 'Seksuele aanpassing in het huwelijk' verscheen van april tot juni 1959.)

Tegen het cultiveren van de (huwelijks)relatie als doel op zichzelf is sinds 1970 een duidelijke reactie opgetreden. Natuurlijk werd het rekening houden met elkaar, het aandacht besteden aan elkaar, lief zijn, nog wel genoemd; ook het idee dat voor de meest gangbare vormen van seksueel verkeer twee mensen nodig zijn, is niet verloren gegaan, hoewel er serieus tegen geageerd werd. Het in de 'aanpassing' tot uiting komende ideaal van de partners die zich ondergeschikt maken aan elkaar of liever gezegd aan de verhouding als iets

dat boven de twee betrokken individuen uitstijgt, is geheel uit de mode geraakt. De adviseurs leken dit in de jaren zeventig te zijn gaan beschouwen als een mystificatie die de persoonlijke ontplooiing in de weg stond. Uiteindelijk leken ook vraagstellers het hebben van een relatie als iets op zich zelf staands te beleven en niet meer als iets dat een bepaalde andere betreft. In 1980 schrijft een vrouw zich 'angst om met iemand te neuken' toe (5.80). De eerste adviseurs zouden hier een dankbaar aanknopingspunt in hebben gevonden voor een tirade dat geslachtsverkeer voort diende te vloeien uit een geestelijke verstandhouding, uit een verhouding met een bepaald persoon, niet zo maar met 'iemand'. Nu werd daaraan geen woord vuil gemaakt.

Initiatief en overgave

Hoe met initiatief en overgave om te gaan is een onderwerp waarin een ingrijpende verandering heeft plaatsgevonden, onder invloed van het toegenomen feministische bewustzijn. In het seksuele hervormingsoptimisme van de eerste jaren van WWW zat sterk de gedachte dat goede anticonceptie de vrouwen tot een zelfde soort waardering van de geslachtsdaad zou brengen als de mannen, die altijd klaagden dat hun vrouwen die alleen maar ondergingen. Het seksuele bewustzijn van de vrouwen in WWW veranderde inderdaad, maar ging ook een andere kant op. In het algemeen was de tendens tot ongeveer 1970: mannen moeten zich wat inhouden, vrouwen moeten wat meer durven. Daarna werd het: mannen moeten hun genitaal gerichte benadering van de seksualiteit afzweren en vrouwen moeten steeds overwegen of zij wel willen.

De seksuele hervormers begrepen dat de maatschappelijke positie van vrouwen een rem was voor de vrije ontwikkeling van de vrouwelijke seksualiteit. 'Iedere vrouw die een zoen geeft in de wereld van heden leidt een bestaan, dat economisch en sociaal onzeker en van mannen afhankelijk is' (4.49 p.6). Het mocht niet zo zijn, 'dat het initiatief steeds en onder alle omstandigheden van de man moet uitgaan, dat verondersteld moet worden dat deze het eerst verlangen koestert en dat hij het is, die deze verlangens ook bij de vrouw moet wekken. Ik weet heel goed, dat er velen zijn die, tot hun eigen schade, menen dat de vrouw, zeker in het beginstadium, passief moet blijven. Dit is in overeenstemming met de verouderde opvatting, dat de man

de vrouw telkenmale weer opnieuw moet “veroveren”, dat de vrouw zich als het ware eerst schuchter moet terughouden, de man desnoods moet afweren, om zich dan op een gegeven ogenblik gewonnen te geven. (...) Dit wil dus zeggen dat, wanneer de vrouw naar de man verlangt en hij niet op hetzelfde ogenblik blijk geeft ook naar de vrouw te verlangen, zij met liefde en vooral met *tact* wel degelijk haar partner mag, neen *moet* laten merken hoe zij naar hem verlangt. (...). Het Kinsey rapport werd erbij gehaald om duidelijk te maken dat vrouwen actief konden zijn. ‘Op deze plaats wil ik hier niet verder op ingaan, maar alleen vermelden, dat 45% van de vrouwen, die hierover gegevens verstrekten, bij masturbatie tussen één en drie minuten haar orgasme bereikten; 24% bereikten het in vier à vijf minuten; 19% tussen zes en tien minuten en slechts 12% van de vrouwen had langer dan tien minuten nodig om haar orgasme te bereiken’ (9.54 p.133). De impliciete boodschap van deze beschouwing was dat als vrouwen zelf het initiatief in handen hadden, er geen sprake was van opgewekt moeten worden.

De invloed van de seksuele rolpatronen werd vanaf het begin zo groot geacht dat het doorbreken ervan spannend was. Daarvoor bestond in 1951 al veel begrip. ‘Geen wonder dat dus heden ten dage de fantasie van de man wel eens kan denken over een spelsituatie waarbij de vrouw alle macht en leiding en verantwoordelijkheid *juist* van het seksuele draagt! Het is zeker niet ondenkbaar dat een vrouw aan zo’n spel in alle eer en deugd zou willen meedoen’ (2.51). Maar tegelijkertijd was Storm er ook van overtuigd ‘(...) dat de man ten ene male niet in staat is, zich min of meer passief aan de geslachtsdaad over te geven, waarbij al dan niet in de loop van de gemeenschap tot nog seksuele spanning ontstaat’ (6.52 p.92).

Vrouwen die klagen dat mannen te snel willen beginnen te vrijen zijn er veel; mannen die een probleem ervan maken dat hun vrouw vaker wil (‘veeleisend is’, luidt de formule) zijn er ook steeds, maar een man die klaagt dat het initiatief van het meisje hem niet beviel is uniek. ‘Een jaar geleden werd ik versierd door een meisje. Toen we op mijn kamer kwamen, vree ze zo agressief, dat ik er geen touw aan vast kon knopen. (...) terwijl we zaten te praten, begon ze me zomaar te zoenen en zich tegen me aan te drukken. (...) Ik ben nogal verlegen en heb weinig seksuele ervaring. Ik kon eigenlijk niets terug doen. U begrijpt dat het vrijen geen succes werd. Sindsdien ben ik in een

depressie geraakt en daar ben ik nog niet uit'. Met alle frustratie van de seksuele hervormers die decennia geijverd hebben voor vrouwelijk initiatief en die moeten horen dat het weer niet goed is, viel het WWW-team in 1976 over deze jongen heen. 'Onze eerste reactie was zoiets van "verlegen, weinig ervaring, dan zou je denken dat hij blij was dat hij geen initiatief hoefde te nemen. Genoeg mannen zullen hem benijden". Jouw verwarring geeft aan hoe diep het idee zit, dat een vrouw moet afwachten tot zij versierd wordt'. Volgden enige kolommen voorbeelden van dingen waarin vrouwen altijd moeten wachten tot de mannen iets doen. 'Heel wat vrouwen die geen zin meer hebben om aan de geijkte spelletjes mee te doen, hebben zo langzamerhand de ervaring van "als je laat merken dat je niet met je láát doen, maar zelf dingen doet - en niet alleen op seksueel gebied - geven veel mannen niet thuis en gaat het feest mooi niet door"'. De adviseurs waren hier ongewoon streng tegen de zich depressief en verlegen noemende hulpvrager. Hij kreeg de raad veel over zijn probleem te praten 'met een paar mannen die je wat beter kent. En probeer je eens een keer niet te generen om ook als man over je gevoelens en twijfels te praten' (2.76 pp.26-27).

Het thema 'je best doen voor een ander' verdween in de jaren zeventig; seksueel verkeer mocht alleen als je het bewust wilde, je mocht het niet ondergaan. Als vanouds zijn de adviezen afkeurend over een man die schrijft dat hij tot voor kort 'alles mocht doen' (2.71) en een vrouw van wie gezegd wordt: 'ze laat mannen altijd komen' (9.73 pp.29-30). Initiatief nemen is ingewikkelder geworden, het moet van beide kanten komen en geeft dus meer ruzie. 'Jij zult nooit eens uit jezelf beginnen, ik woest (...)' (2.71 pp.46-47). De partners zijn niet meer verantwoordelijk voor de seksuele bevrediging van de ander, seksueel verkeer weigeren is dus 'gemakkelijker' geworden. Ook de in de jaren zeventig opkomende beduchtheid voor prestatie-seks droeg ertoe bij dat de keuzemogelijkheden groter werden, maar ook de onzekerheid toenam. Brummel noemde 'geslachtsgemeenschap een spel (...) Ik heb gezegd dat het niet nodig is, een erectie te krijgen, dat het niet nodig is een orgasme te bereiken. Dat het niet erg is als de een eerder klaar komt dan de ander. Dat de penis niet in de schede hoeft' (6.71 p.40).

De aloude vraag of mannen meer behoefte aan seks hebben, bleek in een discussie in 1974 nog steeds actueel. 'Nou is het uit. Nou maak ik

me kwaad. We hebben een hooglopende discussie op kantoor over de seksuele aandrang van de man en de vrouw. Iedereen is het erover eens dat mannen over het algemeen meer seksuele aandrang hebben dan vrouwen. Alleen ik ben het daarover niet eens (...). Het antwoord is heel onzeker geformuleerd. 'U snijdt een boeiend onderwerp aan, (...) Zo zegt de één: "Uit onderzoek blijkt dat de meeste vrouwen inderdaad minder aandrang schijnen te hebben, ze doen minder aan zelfbevrediging, ze hoeven niet meteen het bed in, ze vinden klaarkomen niet zo belangrijk, ze doen er langer over om opgewonden te raken, ze fluiten een man niet na op straat, ze hebben geen mannelijke prostitués nodig, er zijn geen vrouwelijke gluurders, exhibitionisten, pedofielen, aanranders, en ga zo maar door". "Ja maar", zegt een ander, "dat wil allemaal niet zeggen dat vrouwen minder aandrang hebben. Het kan best zijn dat ze hun seksuele aandrang op een andere manier uiten, het kan zijn dat ze bang zijn om die te uiten". Van de bestaande rolpatronen ging nog steeds een antiseksuele werking uit. 'Daarbij wordt de "seksuele aandrang" altijd verdacht gemaakt, alsof het om een soort ziekte gaat. Je kunt er als vrouw uit opmaken dat ze eigenlijk tegen je zeggen: Wees nou maar normaal, als vrouw hoor je geen zin te hebben' (9.74 p.27).

In handen van feministen kreeg de prestatiemoraal de volgende kritiek in een feminisme-nummer van *Sextant* uit maart 1975. Trees Kieft en Truus Pinkster stelden voor deze gelegenheid de rubriek samen. 'In onze maatschappij definiëren mannen vooral wat seksualiteit is en moet zijn, ook voor vrouwen. Dat geldt zowel voor seksuologen als voor "gewone mannen". En voor het merendeel van de mannen is sex genitale sex, coïtale sex vooral: opwarmen, binnenkomen en klaarkomen; en de ander (meestal een vrouw) moet dan ook klaarkomen, anders is er iets mis. Aaien, strelen, knuffelen, lekker tegen elkaar aanliggen vallen nog wel onder het voorspel, maar niet meer onder het hoofddoel. Het is niet af als je alleen maar knuffelt en ook eigenlijk niet als je op een andere wijze dan met een piemel in een gaatje klaarkomt. Er moet een prestatie verricht worden. We proberen direct een verklaring te geven hoe het komt dat mannen sex op deze manier bekijken. Het zal wel iets te maken hebben met hoe ze zijn opgevoed. (...) De NVSH en *Sextant* juichen al hard over de steeds voortschrijdende ontkoppeling van seksualiteit en voortplanting. Maar ons inziens is die ontkoppeling er nog lang niet, zolang de ideeën over vrijen nog zó bepaald worden door die

handelingen die nodig zijn om een kind te verwekken' (3.75 pp.28-29).

De zelfverzekerdheid is sindsdien minder groot. 'Normaal is wat jezelf prima vindt. Weet daarbij dat veel stellen worstelen met het probleem dat de een vaker wil dan de ander, of dat de een op een ander moment wil dan de ander (...) Smaken verschillen' (9.78 pp.22-23). En wie de een is en wie de ander laat zich raden als in 1980 bijna moedeloos geconstateerd wordt, dat neuken voor mannen 'bijna altijd bevredigend' is (en dus voor vrouwen kennelijk niet) (9.80).

Adviezen aan vrouwen

In de beginjaren van de rubriek werden vrouwen aangemoedigd nogal wat over hun kant te laten gaan. Zo kreeg in 1949 een vrouw die het vervelend vond dat haar man meteen nadat hij klaargekomen is insliep, te horen: 'Wees er liever trots op dat U hem zo in slaap weet te toveren' (5.49 p.8). In hetzelfde jaar luidde de raad aan frigide vrouwen: 'Voorlopig mag zij zich wel blijven beschouwen als iemand, die niet-sexueel is, maar dan op dezelfde manier als iemand b.v. ook niet-muzikaal kan zijn. Dat wil zeggen, zij moet als beschaafde vrouw toch de nodige aandacht hebben voor het feit, dat veel mensen wél muzikaal, resp. sexueel zijn. Zij moet zich zo gedragen, dat zij de genietingen van anderen niet stoort. Zij moet zelf willen, dat de man van wie zij zoveel houdt, zo gelukkig mogelijk is. Zij (...) is er trots op dat zij weet, hoe haar man met háár onvergetelijk gelukkig te doen zijn!' Bij deze laatste zin de volgende voetnoot: 'Dat haar man in zijn sexuele uitingen er voor moet zorgen, dat zijn vrouw de kans op een doorbraak van haar sexuele gevoelens behoudt - ja, dat deze kans zelfs toeneemt, - is een ander maar nóg belangrijker chapter' (7.49 p.6).

De heroïsche berusting die hier gepropageerd werd voor vrouwen die er niet van hielden staat lijnrecht tegenover de even flinke verklaring van vier jaar later: 'Er bestaan geen frigide vrouwen'. Deze uitspraak kwam voor in een artikel onder de titel 'Koud als ijs', waarin het de conclusie was van een verhandeling over vrouwen die in het huwelijk gewend waren geraakt geslachtsverkeer toe te staan om iets te bereiken. Er was geen sprake meer van onmuzikaal c.q. onseksueel.

Als bewijs dienden de vervangende hartstochten van veel seksueel ongeïnteresseerde vrouwen: kinderen, huishouden, planten of dieren. Seksuele desinteresse was voortaan in WWW een door verminkende opvoeding verworven eigenschap (4.53 pp.58-59). In vele toonaarden werd betoogd dat de vrouwen daadwerkelijk mee moesten doen. 'U moet er minder op letten hóé uw man precies is en ophouden met dat zo kritisch te bekijken. Zie alleen *heel geleidelijk* zelf wat actiever te worden. Laat niet alles van *zijn* doen en laten afhangen. Leer eens hoe U *hém* kunt beïnvloeden, zonder dat hij zelf direct in de gaten heeft dat U (aan)leiding geeft. (...) En besef dat U een heel leven voor U hebt, om uw man de sexuele opvoeding te geven dat hij nodig heeft' (3.52 p.44).

De NVSH is vaak een seksuele prestatimoraal in de schoenen geschoven. Dit is namens die vereniging altijd hardnekkig ontkend, maar vooral in het voorschrijven van seksuele activiteit aan vrouwen was die gewraakte prestatimoraal vaak duidelijk aanwezig. Passief zijn mocht niet. 'U moet beginnen wat zelfbewuster (= volwassener) te worden. Uw brief is volkomen duidelijk geschreven en getuigt van goed nadenken en zuiver aanvoelen. (...) Uw sexuele opvattingen lijken (...) nog wel erg meisjesachtig en zelfs ouderwets. Ik bedoel b.v. dat veroverd-willen-worden. Uw ervaring dat U juist de verleidster moet zijn is op den duur de ervaring van bijna alle vrouwen. (...) U mocht niet teleurgesteld zijn als uw man wegbleef indien U er niet actief voor zorgde bij hem datzelfde verlangen te wekken!' (6.53 p.91; zelfde strekking 9.54). In een artikel over 'De techniek van het samenzijn' werd verkondigd dat men '(...) nooit (mag) vergeten dat de vrouw in een huwelijk niet steeds een passieve rol mag spelen' maar 'het spel van lokken en verlokken moet blijven spelen' (7-8.55 p.130). Maar in de jaren vijftig kwamen ook wel brieven die een advies uitlokten, dat geheel strijdig lijkt met de hierboven gesignaleerde tendens. 'Ik kan mij voorstellen dat dat onhandige aanhalen u irriteert (...) Ja zo zijn vrouwen nu eenmaal; ze willen zo nu en dan wel eens wat minder zachtaardig aangepakt worden, verlangen soms naar een man die vurig en meeslepend z'n hartstocht op hen overdraagt. (...) Inderdaad moet u zeker óók eens beginnen, moet u ook met uw man flirten zonder hem speciaal altijd z'n zin te geven. Alleen maar stoeien en vrijen kan ook heel gezellig zijn!' (5.57 p.118). Hier werd overigens heel terloops veel van de 'neuken moet'-ideologie teruggenomen.

Toen in 1959 in een inleidend artikel de actieve rol van de vrouw nog eens belicht werd, volgde er een reactie van een lezer: 'Ik vind de gedachte dat je als vrouw geraffineerd móét zijn, prikkelend moet werken op de man, eerlijk gezegd niet prettig aandoen. (...) moet zij per se raffinement aan de dag leggen, het hoertje spelen voor haar eigen man?' Het antwoord was dat het niet ging om sluwheid, maar om verfijning in het liefdesspel. '(...) maar de vrouw moet niet quasi-spelen, zij moet echt zelf behoefte hebben en willen en zij moet ook begrijpen wat de man van haar verlangt - zoals dit ook omgekeerd het geval moet zijn' (9.59).

De verantwoordelijkheid van de vrouw bij het aantrekkelijk maken van het vrijen is erg groot: de vrouw moet de man zo prikkelen, dat hij zelfs niet naar andere vrouwen kijkt (5.60 p.148). In 1964 was het advies bij een man die klaagt dat het geslachtsverkeer zo'n sleur was geworden nog steeds: de vrouw 'zou dan eventueel eens zelf het actieve aandeel moeten nemen, door b.v. gemeenschap in een andere houding als de zgn. "rijzit"' (10.64 pp.318-319). Voor Kijzer was dit dierbare levenservaring, die hij in een uitgebreid interview in *Verstandig Ouderschap* tevreden etaleerde: 'ik kreeg een keurige dame op het spreekuur, die, zoals ik al dacht wilde praten over de impotentie van haar man. Ik zei: lieve kind, steek je zelf wel eens een poot uit in bed? Achteraf bleek dat ik goed zat' (11.66 p.293).

In 1975 blijkt de strekking van de adviezen in de kwestie 'activiteit en passiviteit' niet veranderd te zijn. Het laatste werd nog steeds afgekeurd, maar de seksuele activiteit hoefde er niet meer te zijn ter wille van de partner. 'Waar het om gaat is dat je actief bezig bent, niet met je láát doen, maar in de gaten blijft houden welke beweging je wel en welke je niet opwindt; (9.75 p.18). Dit soort uitspraken zijn in strijd met de tirades tegen prestatieseks. 'De laatste tijd lees je in allerlei tijdschriften en boeken, dat men vroeger te weinig rekening hield met de behoefte van de vrouw. Maar nu lijkt het alsof we naar de andere kant doorslaan (...) Men voelt zich gedwongen iets te presteren (...)' (10.76). En dat was, gezien de boven geciteerde principeverklaring uit het feminisme-nummer in 1975, nu geheel uit den boze. Maar met deze verzekering dat er niets gepresteerd hoefde te worden waren de problemen de wereld niet uit. 'Vind je misschien dat jij voor hem een orgasme moet krijgen als een soort teken van waardering voor hem, een bewijs dat je van hem houdt?' (9.79 p.17).

Voor zover nodig werden vrouwen aangemoedigd tegen dit soort verwachtingen in te gaan. In 1980 schreef een 50-jarige man over de gevolgen van de bewustwording van zijn vrouw. Ze ging zich steeds meer naar haar eigen smaak kleden. 'Ook wilde ze niet meer mijn pik zuigen. Als ik vroeg waarom ze het vroeger wel deed, zei ze dat ze toen dacht dat het zo hoorde, dat ze dat in boeken gelezen had en vond dat ze het dan ook maar moest doen. Later wilde ze ook steeds vaker niet gewoon vrijen. (...) Ze wil dat ik haar de kans geeft *uit zichzelf*, wanneer zij daar rijp voor is, in de stemming is, naar mij toe te komen voor seksueel contact. Ze wil ook graag in mijn armen liggen en samen slapen, zonder neuken. O.K., ik probeer dat serieus. (...) Als ze in mijn armen ligt en we strelen elkaar, b.v. over de handen of armen, dan krijg ik een stijve en dan krijg ik zin in méér. (...)’ Daar moest hij niet meteen op rekenen. ‘Maar ik kan dat niet eindeloos volhouden! (...) Het is nu zo dat we *4 weken* niet hebben geneukt. Gisterochtend kwam ze in bed met haar hoofd in mijn armen liggen, (...)’ Op de avances van de man: “Maar ik wil eerst genegenheid, warmte”. “Dat probeer ik je nu al zo lang te geven, zonder er seks voor terug te vragen” (...) Later op de dag, toen we waren opgestaan, werd de toon scherper. Ik: “Je bent de grootste trut die er op twee benen rondloopt”. Zij, heel schamper: “Ach, ’t is heel simpel, mijnheer wil verkeer en als het niet mag wordt ie boos” (...) We lazen veel boeken, misschien wel te veel. Bij elk emancipatie-boek dat ze leest, wordt ons huwelijk rotter!’ Omdat de man ook schreef dat ze al geruime tijd in relatietherapie waren, viel het WWW-team niet veel anders te doen dan de gegevens nog eens te ordenen. ‘U beschrijft hoe u beiden in een vicieuze cirkel bent aangeland, (...) seks (...) is een soort “ruilhandel” geworden: Uw vrouw verwacht van u een portie aandacht-warmte-genegenheid, dan wil ze wél samen neuken; terwijl u met uw brief toch wel wilt zeggen dat u “recht” op geregelde seks hebt. Ondertussen wordt steeds “die ander” verantwoordelijk gesteld voor eigen seksgenot. Uit uw brief voel ik ook een stil verwijt-naar-uw vrouw-toe klinken, dat ze vroeger “gewoon vrijen” toch wel fijn vond, maar dat ze nu anders is geworden. Terwijl ik ook het gevoel krijg aan de andere kant, dat uw vrouw een vorm van macht-over-u heeft gekregen, doordat zij bepaalt of en wanneer er geneukt gaat worden’. Men moet er rekening mee houden, dat de spanning na verloop van tijd wat uit elke twee-relatie verdwijnt, was de tendens van het antwoord verder. ‘En wat was “gewoon” vrijen eigenlijk vroeger? Kwam elk toen persoonlijk goed aan zijn trekken, of werd er

meer gezamenlijk gevreeën, zonder dat er veel aandacht was voor ieders speciale seksgenot? Ik lees in uw brief wel over het aan-uw-pik-zuigen, maar ik weet niet of u haar klitoris ook streefde en haar zo stimuleerde, (...)' De man kreeg tenslotte het advies wat meer samen op vakantie te gaan (4.80 pp.16-18).

Dat de man in het ongelijk gesteld werd, zij het vrij voorzichtig, leidde tot een reactie, in WWW iets zeldzaams. Na zijn instemming betuigd te hebben met enige passages uit het antwoord, ging Hans Verbeek (adres bij redactie bekend) verder: 'Ik heb echter de indruk dat degene die het antwoord schreef, van mening is, dat je nooit moet vrijen als je geen zin hebt. Ik meen een dergelijke opvatting al eens eerder in voorlichtingsmateriaal van de NVSH te zijn tegengekomen. (...) Als de een zin heeft en de ander niet (uiteindelijk), moet de ene het dus maar bij zichzelf of bij een derde zoeken. Masturberen en/of vreemdgaan. (...) Ik vind dan ook dat de strikte toepassing van het principe "Alleen vrijen als je zin hebt", zeer veel moeilijkheden oplevert. Ik begreep daarom niet waarom dit als alleenzalgmakende waarheid door velen wordt verkondigd. Stel de een heeft zin, de ander niet, en deze laatste doet het wel... Uit liefde, uit sympathie, omdat hij/zij de behoefte van de ander onderkent. Ja, de pik/kut wordt niet stijf c.q. nat. Nou, én? De NVSH is toch wel de laatste om te beweren dat alle mogelijkheden dan zijn uitgeput? En je kunt toch ook plezier hebben, omdat de ander plezier heeft? Waar ik bang voor ben is dat de NVSH zich door radikaal-feministische standpunten op sleeptouw laat nemen. (...) Ik wil ook niet in het andere uiterste vervallen: *altijd* vrijen als de ander "zo nodig moet", maar *meestal* wel, naar mijn mening. (...) Men kan nóg zo openstaan voor nieuwe ideeën, daarom kun je nog wel eens wat voor over ander over hebben?' (11.80 p.16). Het WWW-team onthield zich geheel van commentaar en verdere reacties heeft dit standpunt niet opgeroepen.

Daarentegen leek de advisering zich nog sterker vast te bijten in het idee dat neuken bedreigend kon zijn, zoals in 1980 bij een vrouw die alleen als probleem aan de orde stelde dat ze nooit meer echt geil werd. 'Ligt dat misschien in de sfeer van je lichaam moeten geven, je machteloos voelen of zelf niets in te brengen hebben tijdens het neuken? Ikzelf heb dat zo ervaren bij mijn tweede man, vlak na mijn scheiding. Vooral het onder liggen vond ik moeilijk omdat ik het gevoel had me dan heel erg aan hem over te leveren' (7-8.80 p.14).

Adviezen aan mannen

Algemene uitspraken over hoe de man zich moet gedragen gaan onveranderd uit van aandacht voor en rekening houden met de vrouw. Daarbij beveelt men in het algemeen enige terughoudendheid in het overgaan tot fysieke intimiteiten aan. 'De vrouw streeft niet naar de coïtus, maar naar emoties' (9.54). Mannen krijgen de waarschuwing dat ze er geen gynmastiek van mogen maken, al gaat men de laatste tien jaar een beetje ploeteren niet uit de weg. Van dat laatste getuigen vrouwen over de volhardende pogingen door mannen aangewend om hen aan een orgasme te helpen. De bereidheid zijn best te blijven doen ontbreekt echter vaak na het huwelijk, hetgeen blijkt uit de sombere beschrijvingen van 'sleur', bijvoorbeeld als 'verdwijnen van een minnaarshouding' (5.55). Een kenmerkende formulering uit 1954 was: de man gedroeg zich vroeger als veroveraar, nu als bezitter en dat is dodelijk voor de liefde (5.54). De man moet dus wel degelijk initiatief nemen, zoals ook blijkt als een man afgestraft wordt die vindt dat zijn vrouw moet beginnen (5.64 p.154). Maar hij moet beginnen met lief zijn en niet steeds op neuken aansturen.

Tot zover was de advisering doordrenkt van het idee dat mannen meteen wel willen (met vreemde dames althans, in het huwelijk bleek het vaak anders). In 1966 vond een kleine polemiek plaats over de vraag of mannen een sterkere seksuele fantasie hebben naar aanleiding van Kijzers 'indruk dat de vrouw (...) in dit opzicht over een *minder rijke fantasie* beschikt: de man reageert in het algemeen seksueel sneller op van buiten komende prikkels, b.v. van visuele aard'. Mevr. L.v.B. reageerde hierop dat Kijzer nog steeds de 'man = actief - vrouw = passief'-tegenstelling hanteerde en dat hij 'de vrouw nog steeds iets te veel als object' beschouwde. Deze haastte zich te verklaren dat het een misverstand was, hij bedoelde alleen de bij vrouwen minder ontwikkelde 'zuiver lichamelijke seksuele geboeidheid (...) het slaat alleen op het feit dat wanneer een man een aantrekkelijke vrouw op straat ontmoet hij al gauw denkt aan het begrip "lekkere vrouw"' (1.66 p.5; 5.66 p.142). Ideeën over de makkelijkere ontbrandbaarheid van de mannelijke seksualiteit zijn in de jaren zeventig sterk uit de mode geraakt.

Toegenomen onzekerheid over hoe het mannelijk gedragspatroon

zou moeten zijn maakt dat na 1970 geen duidelijk beeld naar voren komt uit de adviezen. Ter afsluiting nog een brieveschrijver die met de mannenrol in de knoop zat. Een man met een jongere vrouw die weinig initiatief bij het vrijen vertoonde (hoewel ze wel 'hartstochtelijk' was), schreef in 1973: 'De moeilijkheid is bij mij momenteel, dat er sprake is van een als het ware technisch verrichten van de geslachtsgemeenschap zonder dat er hartstocht aan te pas komt'. Advies: 'Om over uw probleem heen te komen zou u een ervaring moeten hebben met iemand die het initiatief niet aan u overlaat'. Er bestond de mogelijkheid dit professioneel te realiseren (9.73 pp.29-30). Brummel wilde hier zijn omstreden plannen voor seksuele hulpverlening met een zogenaamde 'vervangingspartner' in werking zetten om een man te leren passief te zijn. Dit is de brief die het dichtst komt bij een overigens opvallend afwezig probleem: ik kan neuken, maar ik vind er niets aan.

Slot

Voor de pioniers van de seksuele revolutie was de kwaliteit van het vrijen iets waar mensen hun best voor moesten doen. Die inspanning gold aanvankelijk vooral de sfeer in huis en de aandacht voor elkaar. De verstoring daarvan beschouwde men als een oorzaak voor het verloren gaan van het plezier in seks. Mannen mochten de techniek niet veronachtzamen, vrouwen zouden in het algemeen actiever moeten zijn. Klachten over onbevredigende relaties zonder dat daar al van alles aan gedaan is en in ieder geval veel over gepraat is, zijn sinds het einde van de jaren zestig uit de vragen verdwenen. De adviezen houden zich dan ook bijna niet meer met de sfeer bezig, maar bestaan meer uit wedervragen waar de hulpvragers over moeten nadenken en verder vooral uit gerichte oefeningen. Die moeten weliswaar soms samen gedaan worden, maar de nadruk ligt op de precisie van de te verrichten handelingen, kennelijk in het vertrouwen dat de sfeer dan wel vanzelf ontstaat. Of misschien was die niet meer zo belangrijk.

In het begin van de adviseringsperiode was het samen beleven van seksuele activiteiten de vooraanstaande rechtvaardiging van de seksuele activiteit, terwijl uitspraken van vraagstellers die in de jaren zeventig met een partner bevrediging wilden bereiken verdacht

gevonden werden; het was in ieder geval een rem op het bereiken van eigen genot. Het lijkt of er een omkering plaats heeft gevonden: wanneer problemen met het vrijen voor advies ingestuurd werden, was tot in de jaren zeventig steeds de boodschap: verbeter of herstel de relatie met de partner, dan wordt het vrijen vanzelf beter. Eind jaren zeventig is dat bijna exclusief geworden: leer eerst zelf in je eentje genieten, dan kun je later zien of het ook in een relatie lukt. Seks is een steeds eenzamer avontuur geworden.⁶

Noten

- 1 Zie het artikel van W.Melching in: G.Hekma, D.Kraakman & W.Melching (red.), *De grensgeschiedenissen in de seks* (1990).
- 2 Over organisatie en opbouw van de WWW-rubriek heb ik eerder geschreven: H.Q.Röling, Adviezen over seksuele problemen. Een bron voor de geschiedenis van het burgerlijk beschavingsoffensief. In: *Geschiedenis, psychologie, mentaliteit. Negen discussiebijdragen* (1982), pp.138-155.
- 3 *Sex in Nederland* (1968 en 1981) en diverse NISSO-onderzoeken.
- 4 Paul Vennix, *Seks en sekse* (1989).
- 5 De bronvermelding achter de citaten verwijst steeds naar maand en jaar (waar relevant met bladzijde) van de jaargangen van *Verstandig Ouderschap* en *Sextant*.
- 6 Dit artikel is vooral descriptief, maar de veranderingen die uit het materiaal naar voren kwamen passen zeer goed bij sommige kenschetsen die van de veranderingen in de Nederlandse samenleving na 1945 vooral door sociologen gelanceerd zijn. Andere beschrijvingen die in omloop zijn, worden door de tendens in WWW juist niet bevestigd. In de eerste plaats wordt er steeds meer 'gepsychologiseerd' volgens de term die Brinkgreve en Korzec in navolging van Elias in de ontwikkeling van een adviesrubriek vonden (C.Brinkgreve & M.Korzec, *Margriet weet raad. Gevoel, gedrag, moraal in Nederland 1938-1978 [1978]*). Zowel in de betekenis van toenemende rationalisering van gedrag en toenemend anticiperen op anderen als in de zin van proto-professionalisering is er sprake van een meer psychologiserende sfeer in WWW. Hier kan iedereen zich wel iets voorstellen, maar de term heeft ook het gevaar in zich een nietszeggende dubbelzinnigheid te krijgen, waarop Zeegers met recht kritiek heeft geleverd (W.Zeegers, *Andere tijden, andere mensen. De sociale representatie van identiteit* [1988], pp.150-166). De klem waarmee de eerste generatie seksuele hervormers een actief seksleven propageerde, suggereert vaak een bevelshuishouding, die ondanks de autoritaire stijl van de eerste adviseurs niet te letterlijk genomen moet worden. Toch is de overgang naar een onderhandelingshuishouden, naar de door De Swaan gemunte begrippen, zeer herkenbaar (A.de Swaan, *Uitgaansbeperkingen en uitgaansangst* [1979]). Praten en rekening houden met elkaar moest

altijd, maar de vanzelfsprekendheid waarmee een goede seksuele relatie wordt voorgesteld als het resultaat van langdurige en harde onderhandelingen, is heel treffend. De ongelijke positie van mannen en vrouwen is altijd als een bron van seksuele ellende gezien in WWW, zodat ondanks de patriarchale resten het verloren gaan van een 'harmonieuze ongelijkheid' naar de term van Van Stolk en Wouters niet erg van toepassing lijkt (B.van Stolk & C.Wouters, *Vrouwen in tweestrijd* [1982]). Een klachtenrubriek belicht mensen natuurlijk in hun problemen en ruzies, maar ook het ideaal dat achter de klachten opdoemt lijkt weinig ruimte te hebben gelaten voor ongelijkheid, al dan niet harmonieus. Als er echter één etiket is dat de ontwikkeling van de adviezen dekt, dan is dat 'individualisering'. Ook deze term is dubbelzinnig en heeft alle nadelen van het moderniseringsdenken met zijn scherpe tegenstelling van vroeger en nu. Maar individualisering lijkt bedacht om de steeds herhaalde raad eerst aan jezelf te denken te verbeelden.